

KÜRESEL İKTİSADİ KRİZİN TÜRK CUMHURİYETLERİ'NE ETKİLERİ

Fahri SOLAK*
Ercan SARIDOĞAN**

Özet

Dünya ekonomisinde 2008 yılıyla yayılan küresel iktisadi kriz, dünya genelinde, ekonomilerin, makroekonomik temelleri üzerinde önemli tahribatlara yol açmıştır. 2009 yılında dip yapan küresel iktisadi kriz arz, talep, istihdam, finansman koşulları, beklentiler ve refah düzeyi üzerinde önemli olumsuz etkilere yol açmıştır. Bu çalışmanın amacı küresel iktisadi krizin, Türk Cumhuriyetleri'nden Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Türkmenistan üzerindeki makroekonomik etkilerini karşılaştırmalı olarak incelemektir. Çalışmada elde edilen temel sonuç, Küresel iktisadi krizin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkileri ülkelerin ekonomik yapıları ve dış dünyayla olan entegrasyonları ve dışa bağımlılık düzeylerine göre farklılık göstermiştir. Türk Cumhuriyetleri'nin iç ve dış şoklara karşı kırılganlığını azaltmak, küresel rekabet gücünü artırmak, dışa bağımlılığı azaltmak için etkin küresel rekabet gücü odaklı ekonomi politikalarının geliştirilmesi gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Küresel Ekonomik Kriz, Türk Cumhuriyetleri Ekonomileri

THE EFFECTS OF GLOBAL ECONOMIC CRISIS ON THE TURKIC REPUBLICS

Abstract

*Global economic crisis spreading in the world economy in 2008 damaged importantly macroeconomic fundamentals of economies across the world economy. Global economic crisis **hit rock bottom** in 2009 had important negative effects on the aggregate demand, supply, financial conditions, expectatations and welfare level. Main aim of this study is to investigate the effects of global economic crisis on*

* Yrd. Doç. Dr. Marmara Üniv., İİBF, İktisat Bölümü, fahrisolak@marmara.edu.tr

** Öğr. Gör. Dr. Marmara Üniv., İİBF, İktisat Bölümü, ercan-saridogan@marmara.edu.tr

† Bu çalışmanın ilk hali, "21. Yüzyılda Türk Dünyası Uluslararası Sempozyumu" Avrasya Ekonomik İlişkiler Derneği ve Lefke Avrupa Üniversitesi, KKTC, 02-05 Aralık 2010'da sunulmuştur.

Turkic Republics, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan and Turkmenistan. Main result of the study is that the effects of global economic crisis on the Turkic Republics differentiated by economic structures, integration level for the world economy and foreign dependency level of the economies. It is necessary to develop efficient global competitiveness-oriented economic policies in order to decrease their fragility against the internal and external shocks, increase global competitiveness and reduce foreign dependency for Turkic Republics.

Key Words: *Global Economic Crisis, Turkic Republics' Economies*

1. Giriş

Küresel iktisadi kriz, ülke ve bölge ekonomilerinde, üretim, istihdam ve refah değişkenleri başta olmak üzere pek çok alanda önemli derecede olumsuz etkilere yol açmıştır. Krizin temel sebebi, ABD ekonomisinde finansal sistemdeki yanlış kredi tayinlaması görünmesine karşın, kapitalist sistemde, finansal sistemin ve finans kapitalin, reel ekonomi üzerinde, dengesiz bir şekilde hâkimiyet kurması, krizin temel tetikleyicisi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türk Cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmalarından günümüze ekonomilerini güçlendirme sürecinde önemli mesafeler almalarına karşın hala iç ve dış şoklara karşı kırılganlıkları yüksek düzeydedir. Bu bağlamda, çalışmada, küresel iktisadi krizin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkileri analiz edilerek, Türk Cumhuriyetleri'nin sürdürülebilir ekonomik büyümeyi ve toplumsal refahı sağlayabilmeleri için ekonomik şoklara karşı ekonomi politikası önerileri incelenmiştir.

2. Küresel Finansal Krizin Dinamikleri

ABD'de 2007 ortasında konut sektöründeki sorunlarla baş gösterip, 2008'in son çeyreğinde kendisini küresel çapta hissettiren ve 2009'un ilk yarısında dip yaparak 2010'un ilk çeyreğiyle birlikte ana etkileri geride bırakılan küresel iktisadi kriz, Şekil-1'den de görülebileceği gibi, tüm ülkeler için önemli ölçüde üretim, istihdam ve refah kayıplarına sebebiyet vermiştir¹. Japonya, AB ve ABD başta olmak üzere gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelere göre krizden daha fazla etkilenmiştir. Şekil-2'de ise dünya ekonomisinde temel göstergelerdeki değişim verilmiştir. Buna göre, 2009 yılında, GSYİH'da % 1'e varan daralma görülmüştür. Dünya ticaret hacmi, % 10'dan fazla daralma göstermiş, emtia fiyatları % 30'dan fazla düşüş göstermiştir. Yatırım GSYİH oranında yüzde 10'a varan daralma görülmüştür. Gelişmiş ülkelerde işsizlik oranı % 10'a kadar yükseliş göstermiştir. Enflasyon oranı ise dünya genelinde krizin etkisiyle % 2.5'e kadar düşüş göstermiştir.

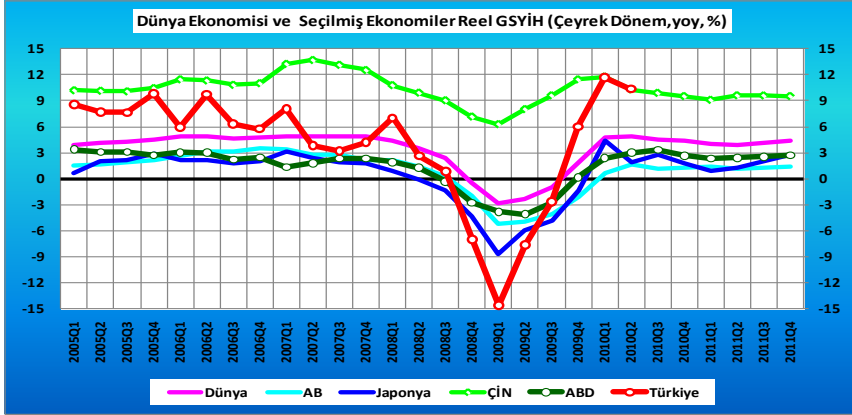
Küresel iktisadi krizin yayılma mekanizması, küresel düzeyde beklentilerin, kredi mekanizmalarının ve talebin bozulmasına bağlı olarak, iflaslar, üretim ve istihdamda bozulmalar olarak kendisini göstermiştir. Küresel finansal

¹ International Monetary Fund, **World Economic Outlook**, Washington, 2010, s. 1-20.

piyasalarda, 2008'in son çeyreğinde artan belirsizlik ve risk, beklentilerin bozulmasına yol açarak öncelikle, küresel iktisadi güveni olumsuz etkilemiş, devamında ortaya çıkan güven bunalımı, iktisadi birimlerin risk iştahlarını azaltarak, küresel likidite sıkışıklığına yol açmıştır. Finans ve kredi piyasalarındaki sorunlar özellikle 2009'un ilk çeyreğiyle birlikte reel sektöre sıçramıştır. Reel sektör, bir yandan küresel kredi koşullarındaki bozulma, diğer yandan ise küresel talepteki daralma makasında hayatta kalma mücadelesi vermiştir. Bu daralan makasta tüm firmalar bünyelerindeki zayıflığa göre zarar görmüştür. Talep cephesinde daralma, küresel arz cephesini olumsuz etkileyerek, üretim daralmalarına, devamında işsizliğin artmasına yol açmıştır. Reel sektör olumsuz etkilendiğinde, ödenemeyen krediler kanalıyla finansal sektör de tekrar olumsuz etkilenmiştir. Finansal ve reel sektör arasında krizin daralan döngüsü birbirini besledikçe krizin boyutları artmıştır².

Kriz sürecinde bütün ülkelerin hükümetleri ve uluslararası kuruluşlar, para ve maliye politikası başta olmak üzere çeşitli düzeyde işbirlikleri ve tedbirleri uygulamaya koyarak, krizin yarattığı güvensizliği, belirsizliği, kredi mekanizmalarındaki bozulmaları, talep, arz ve istihdam üzerindeki olumsuz etkileri azaltmaya çalışmışlardır. Kurtarma paketleri ve talebi canlandırıcı politikalar bütçe açıklarına yol açarken, özel sektör dengelerini düzeltmek pahasına, kamu sektörü, kendi mali dengesinde önemli bozulmalara maruz kalmıştır. Diğer yandan ülkelerin Genişletici para politikalarının kurlar üzerinde yarattığı etkiler, uluslararası ticaret politikaları açısından yeni sorunlara yol açmıştır.

Şekil 1. Seçilmiş Ekonomiler İçin Reel GSYİH Büyümesi (Yıllık,%)

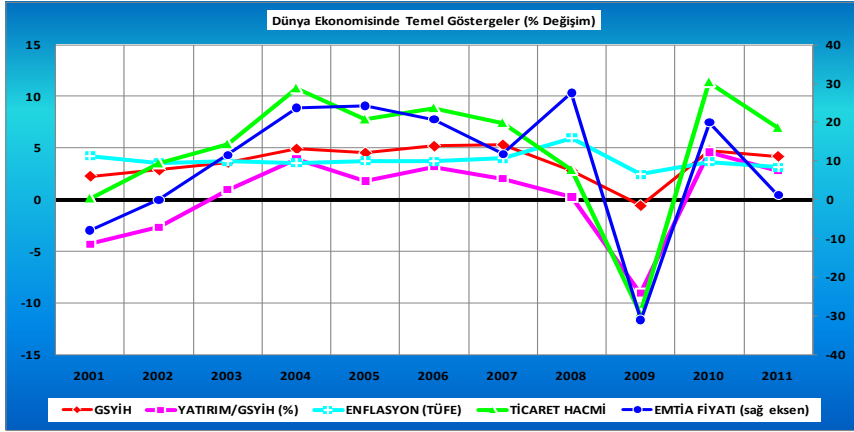

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October 2010, İstatistik Veri Tabanı

² Detaylı bilgi için bkz. N. Sungur - E. Sarıdoğan, "Küresel İktisadi Krizin Türkiye İmalat Sanayiine Etkileri", **Marmara Üniv. İİBF Dergisi**, 2010, C. XXIX, S. II.

A. İnşel- E. Sarıdoğan, "Dünya Ekonomisinde Konjunktür Eğilimleri ve Kriz", **Vira Haber**, İstanbul, 2009, S. 30. Nisan, <http://www.virahaber.com/haber/krizin-turkiye-etkileri-9649.htm>. Erişim Tarihi (10.02.2011)

Şekil 2. Dünya Ekonomisi İçin Seçilmiş Göstergeler (%)

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October 2010, İstatistik Veri Tabanı

Dünya ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan finansal krizlerin temel dinamikleri arasında finansal piyasalardaki serbestleştirme ve kuralısızca hareket eden finansal sermaye akımları yer almaktadır. Bu gelişmeler 1990'ların sonlarında "uluslararası yeni bir finansal mimarinin inşası" çalışmalarını başlatmış olsa da, sermaye hareketlerinin kontrol altına alınması ve finansal piyasaların düzenlenmesi hiçbir şekilde gündeme gelmemiş, Tobin Vergisi türü önerilere özellikle ABD ve İngiltere'deki finans merkezlerinin yöneticileri tarafından şiddetle karşı çıkmıştır. Çünkü ekonomilerin finansallaşması ve finansın küreselleşmesi bir yandan çok yüksek karların elde edilmesini sağlarken, öte yandan finansal piyasalarda ortaya çıkan balonlarla (hisse senedi balonu, konut balonu, emtia balonu) sistemin aşırı üretim krizi ertelenebilmektedir³. Akyüz⁴, dünya ekonomisinin, ABD'deki emlak kredisi sorunlarının tetiklediği finansal krizden derinden etkilendiğini ve yaşanan sorunların, varlık piyasalarında kırılmağa yolaçan mali aşırılıklar ve düzenleme yetersizliklerinin sonucu olduğunu iddia etmiştir.

Reinhart-Rogoff⁵, 2007-2008 eşik-altı mortgage finansal krizinin yeni ve farklı bir olgu gibi gözükmesine karşın yaptıkları çalışmalarında, savaş sonrası sanayileşmiş ülkelerde karşılaşılan 18 bankacılık kriziyle nitelik ve niceliksel yönlerden çok önemli benzerliklere sahip olduğunu iddia etmişlerdir. Özellikle, varlık ve konut fiyatlarındaki aşırı yükselmenin önceki krizlerle aynı çizgide olduğunu belirtmişlerdir. Amerikan ekonomisinde krizlerin yapısına yukarıdaki çerçevede ve tarihsel olarak bakıldığında özellikle reel sektör faaliyet gelirlerinin

³ Sungur - Saridoğan, **Küresel ...a.g.m.**, s. 2

⁴Y. Akyüz, "Küresel Finansal Kriz ve Gelişen Asya Ülkeleri", **İktisat İşletme ve Finans**, 2008, Cilt: 23, Sayı: 273, ss. s. 7

⁵ C. M. Reinhart - K. S. Rogoff, "Is the 2007 U.S. Sub-Prime Financial Crisis So Different? An International Historical Comparison", **NBER W.P.**, 13761, 2008, s.1.

azaldığı dönemlerde, firmaların finansal piyasalarında kazançlar elde etmeye yöneldiği ve ardından finansal krizlerin yaşandığı gözlenmektedir. Tüm durgunluk dönemleri öncesinde ekonomi genelinde firmaların faaliyet gelirleri azalmış ve faiz gelirleri artmıştır. Reel sektördeki faaliyet gelirlerinin azalması firmaların, atıl tuttukları fonlar ve finansal sektörde türev ürünlere bağlı olarak yaratılan yapay devasa fonlarla kazançlarını artırma oyunlarına yöneldikleri gözlemlenmektedir⁶. Artan yapay fonlar para arzının kontrolünü zorlaştırarak, faizlerin düşmesine, talebi ve devamında enflasyonu artırarak yapay bir refah dönemine yol açmaktadır. ABD merkez bankası FED'in, artan enflasyonu frenlemek üzere likiditeyi kısması, faizleri artırması, ekonomide yapay saadet zincirinin kırılmasına yol açan faktörlerden biri olarak, kısa süreli durgunluklara ya da 2008 krizi gibi dünya çapında derin krizlere neden olmaktadır⁷.

3. Küresel İktisadi Krizin Türk Cumhuriyetleri Ekonomilerine Etkileri

3. 1. Krizin Ülkelerin Temel Göstergelerine Etkileri

Türk Cumhuriyetleri ekonomileri genelde dışa açık ekonomiler olmalarına rağmen, dünya ekonomisiyle göreceli olarak düşük bir entegrasyona sahiptirler. Doğal kaynaklar ekonomik büyümenin temel tetikleyicisi konumundadır⁸. Bu bağlamda dünya ekonomisinde doğal kaynaklara yönelik talep ve bu malların fiyatları arttıkça ülke ekonomilerinin makro dengeleri ve büyüme hızları yüksek seyretmektedir. Ne var ki koşullar terse döndüğünde de ekonomiler sıkıntılara düşmektedirler. Küresel iktisadi kriz, dünya ekonomisi genelinde ülkelerin makroekonomik dengelerini, üretimden, istihdama, finansal koşullardan, beklentilere ve refah kayıplarına kadar geniş bir yelpazede temel ekonomik göstergeleri olumsuz etkilemiştir. Tablo-1'de Türk Cumhuriyetleri'nin seçilmiş makroekonomik göstergeleri verilmiştir. IMF verilerine göre, Şekil-3 ve Tablo-1'den reel GSYİH büyümesini incelediğimizde, 2008 yılıyla birlikte başlayan GSYİH büyümesindeki gerileme 2009 yılında derinleşmiştir. Ekonomik büyümedeki gerilemeler, 2009 yılında, Azerbaycan ekonomisinde % 9,3'e, Kazakistan ekonomisinde % 1,2'ye, Kırgızistan ekonomisinde % 2,3'e, Türkmenistan ekonomisinde % 6,1'e ve Özbekistan ekonomisinde % 8.1'e kadar ulaşmıştır. 2010 yılında ise GSYİH büyümesindeki gerilemenin, Türkmenistan ve Kazakistan ekonomileri haricinde diğer ülke ekonomilerinde devam edeceği beklenmektedir. İhracat ve emtia fiyatlarındaki iyileşme Türk Cumhuriyetleri'nin toparlanmasında en etkili faktör olacaktır. Özellikle, gaz ve petrol fiyatları, hidrokarbon ihracatçısı olan, Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan ekonomilerinin toparlanmasında daha fazla etkili olacaktır⁹.

⁶ Brian Keeley- Patrick Love, **From Crisis to Recovery The Causes, Course and Consequences of the Great Recession**, OECD, 2010, s. 19-22.

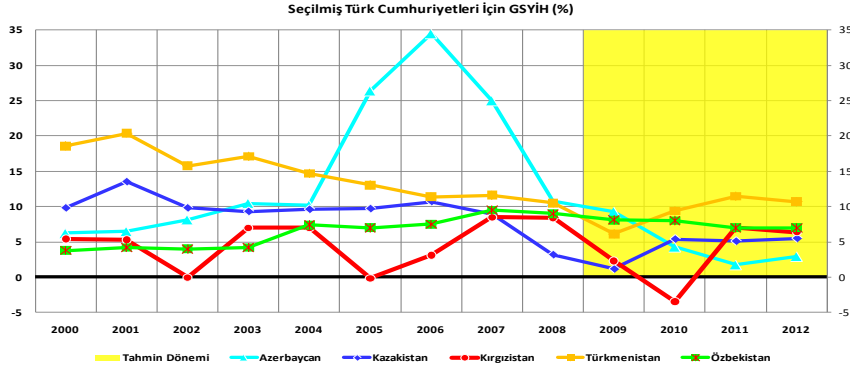
⁷ Sungur - Sarıdoğan, **Küresel a.g.m.** s. 2.

⁸ M. Emerson, ve diğ. "Into Eurasia Monitoring The EU's Central Asia Strategy Report of The Eucam Project" **Centre For European Policy Studies (CEPS)**, Brussels, 2010, s. 22-23.

⁹ Asian Development Bank, **The Future of Growth in Asia**, Asian Development Outlook 2010 update. s. 93.

İşsizlik oranlarını incelediğimizde, 2009 yılıyla birlikte Azerbaycan ekonomisi hariç, diğer ekonomilerde işsizlik oranında artışlar görülmüştür. İşsizlik oranı, Kazakistan ekonomisinde % 8'e, Kırgızistan ekonomisinde % 5,8'e, Özbekistan ekonomisinde % 0,2'ye yükselmiştir. 2010 ve sonrasında işsizlik oranlarında düşük düzeyde de olsa azalma göstereceği beklenmektedir.

Şekil 3. Türk Cumhuriyetleri İçin GSYİH Büyümesi (%)

Kaynak: IMF, World Economic Outlook October 2010, İstatistik Veri Tabanı

Enflasyon oranlarını incelediğimizde, 2009 yılıyla birlikte Özbekistan ekonomisi hariç, tüm ekonomilerde, ekonomik durgunluğa bağlı olarak enflasyon oranında önemli düşüşler görülmüştür. Enflasyonun, 2010 ve sonrasında uygulanan genişletici ekonomi politikalarına bağlı olarak artış eğilimine gireceği beklenmektedir.

Tablo-1 Türk Cumhuriyetleri Seçilmiş Makroekonomik Göstergeler

GSYİH Büyümesi (Sabit Fiyatlarla, %)							
	2000-2005 ortlm	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Azerbaycan	11.3	34.5	25.0	10.8	9.3	4.3	1.8
Kazakistan	10.3	10.7	8.9	3.2	1.2	5.4	5.1
Kırgızistan	4.1	3.1	8.5	8.4	2.3	-3.5	7.1
Türkmenistan	16.6	11.4	11.6	10.5	6.1	9.4	11.5
Özbekistan	5.1	7.5	9.5	9.0	8.1	8.0	7.0
İŞSİZLİK (%)							
	2000-2005 ortlm.	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Azerbaycan	8.6	6.8	6.5	6.1	6.0	6.0	6.0
Kazakistan	9.6	7.8	7.3	6.6	8.0	7.8	7.6
Kırgızistan	8.2	6.3	5.7	5.1	5.8	5.6	5.4
Özbekistan	0.4	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2

Tablo-1 Türk Cumhuriyetleri Seçilmiş Makroekonomik Göstergeler

TÜFE (Enflasyon(%))								
	2000-2005 ortlm.	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Azerbaycan	4.1	8.4	16.6	20.8	1.5	5.5	6.0	
Kazakistan	8.2	8.7	10.8	17.1	7.3	7.6	6.6	
Kırgızistan	6.5	5.6	10.2	24.5	6.8	4.8	5.7	
Türkmenistan	8.4	8.2	6.3	14.5	-2.7	3.9	4.8	
Özbekistan	18.0	14.2	12.3	12.7	14.1	10.6	11.4	
Kamu Kesimi Harcaması (GSYİH'in %'si)								
	2000-2005 ortlm.	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Azerbaycan	24	27.4	25.9	31.1	34.8	32.2	30.6	
Kazakistan	22	20.2	24.6	26.8	25.2	27.1	27.1	
Kırgızistan	28.2	29.1	31.0	28.9	34.2	44.9	39.2	
Türkmenistan	20.2	14.9	13.4	12.3	14.7	15.6	16.3	
Özbekistan	34.5	29.2	30.3	30.0	34.2	35.8	35.7	
Kamu Kesimi Bütçe Dengesi (GSYİH'in %'si)								
	2000-2005 ortlm.	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Azerbaycan	0.2	-0.2	2.6	20.8	6.8	13.9	14.4	
Kazakistan	2.4	7.2	4.7	1.1	-1.5	-2.8	-2.0	
Kırgızistan	-5.6	-2.1	-0.3	0.0	-3.7	-12.0	-8.5	
Türkmenistan	1.0	5.3	3.9	11.3	7.8	2.8	1.3	
Özbekistan	-0.6	5.2	5.3	10.7	3.2	2.2	2.4	
Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'in %'si)								
	2000-2005 ortlm.	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Azerbaycan	-12.2	17.6	27.3	35.5	23.6	24.1	22.2	
Kazakistan	-1.4	-2.5	-8.1	4.6	-3.2	3.2	2.0	
Kırgızistan	-0.1	-3.1	-0.2	-8.1	2.1	-5.4	-9.4	
Türkmenistan	4.1	15.7	15.5	18.7	-16.1	-4.7	3.4	
Özbekistan	3.8	9.1	7.3	8.7	2.7	3.8	6.3	
İhracat (Milyar, \$)								
	2000-2005 ortlm.	2006	2007	2008	2009		2010	2011
					Mİr \$	%		
Azerbaycan	3.8	14.0	22.5	32.1	22.8	-29	28.2	29.7
Kazakistan	16.8	41.6	51.9	76.4	48.2	-37	61.3	68.0
Kırgızistan	0.8	1.5	2.2	3.0	2.8	-7	2.9	3.3
Türkmenistan	3.7	7.5	9.5	12.3	9.5	-23	10.1	12.5
Özbekistan	4.0	6.3	8.9	12.2	11.7	-4	12.8	15.2

Kaynak: IMF World Economic Outlook Data Base ve IMF Regional Economic Outlook, Middle East and Central Asia, Ekim 2010, s. 53.

Kamu kesimi harcamasının GSYİH'a oranını incelediğimizde, küresel iktisadi krizin olumsuz etkilerini azaltmak için, 2009 yılında 2008'e göre, Kazakistan ekonomisi hariç, tüm ekonomilerde kamu kesimi harcamalarının GSYİH'a oranında artışlar görülmüştür. 2010 yılında ise 2009'a göre, Azerbaycan ekonomisi hariç, tüm ekonomilerde kamu kesimi harcamasının GSYİH'a oranında artış görülmüştür. Benzer şekilde, kamu kesimi bütçe dengesini incelediğimizde ise, krizle birlikte, kamu harcamalarının artması ve vergi gelirlerinin azalmasına paralel olarak, 2009 yılı ile birlikte, bütçe dengelerinin krizden olumsuz etkilendiğini gözlemlemekteyiz. 2010 yılı beklentilerinde ise Azerbaycan ekonomisi hariç, diğer ekonomilerde bütçe dengesinde bozulmanın etkisinin devam etmesi beklenmektedir. Cari işlemler dengesindeki gelişmeleri incelediğimizde ise, 2009 yılı ile birlikte, Kırgızistan ekonomisi hariç tüm ekonomilerde cari işlemler dengesinde krizle birlikte bozulmalar baş göstermiştir. Bozulmada uluslararası finansman ve talep koşullarının olumsuz etkilenmesi de rol oynamıştır. 2010 yılı ile birlikte Kırgızistan ekonomisi hariç diğer ekonomilerde cari işlemler dengesi toparlanma eğilimine girmiştir. İhracattaki değişimi incelediğimizde ise, 2009 yılı ile birlikte özellikle Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ekonomilerinde önemli daralmalar ortaya çıkmıştır. 2010 yılından itibaren ihracatın toparlanması beklenmektedir.

Kafkas ve Orta Asya ülkeleri 2009'daki küresel iktisadi krizden önemli ölçüde etkilenmiştir. Fakat uygulanan para, maliye politikaları ve uygun dış çevresel koşullar sayesinde krizden çıkış hız kazanmaktadır. 2009 ortasında küresel iktisadi krizin dipten dönüş sergilemesiyle birlikte, bu ülkelerdeki ihracatın ivme kazanması, ekonomilerin toparlanmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle gaz ve petrol ihraç eden Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Özbekistan gibi ülkelerde ekonomik büyümenin daha güçlü olması beklenmektedir. Gaz ve petrol ithal eden ülkelerin dış dengelerindeki kırılganlıklar da yüksek düzeyde seyretmektedir. Amerika ve Avrupa bölgesindeki durgunluk eğilimleri, Rusya ve Kafkasya'daki ülkelerin enerji ticaretinde ve ekonomideki durgunluk düzeyini de etkilemektedir. Kırgızistan'daki Nisan-Haziran 2010'da yaşanan siyasi-etnik sorunlar sebebiyle, ekonomik toparlanmanın biraz daha geç olması beklenmektedir¹⁰.

2011 yılında, ekonomik görünümün genel olarak pozitif beklenmektedir. Enflasyon oranları, Özbekistan hariç, ülkeler bazında ekonomik durgunluğa paralel olarak azalma trendi göstermiştir. Ancak, genişleyici para ve maliye politikalarının sürmesine bağlı olarak enflasyonda yükselme olasılığı sürmektedir. Dünya piyasalarında, buğday fiyatlarındaki artış da enflasyon üzerinde artış baskısı yapmaktadır. Bankacılık sektöründe, riskler ve kırılganlıklar devam etmektedir. Ödenmeyen borçlardaki artış eğilimi, özellikle Kazakistan'da ve Kırgızistan'da yüksek seyretmektedir. Türkmenistan ve Özbekistan bankacılık sektörünün küresel finansal piyasalarla düşük entegrasyona sahip olması nedeniyle, küresel iktisadi krizden etkilenme düzeyi de düşük düzeydedir. Genişletici para politikaları bankalara ve yurtiçi kredi hacmine katkı yapmaktadır. Ne var ki, bu ülkelerdeki finansal sektörün düşük gelişmişlik ve derinlik düzeyi para politikalarının etkinliğini sınırlamaktadır. Maliye politikaları ekonomilerin durgunluktan çıkışına yardımcı olmasına karşın, kamu bütçe dengesinin sürdürülebilirlik riski de özellikle ithalata

¹⁰ Asian Development Bank, **The Future of Growth**, s. 94.

bağımlı ekonomilerde yükselmektedir. Mali sıkılaştırmaya yönelik tedbirler ise, enflasyonu azaltıp, reel efektif döviz kurlarının değerlendirilmesine yol açarak ihracat rekabet gücünün zayıflamasına yol açmaktadır. Türkmenistan ve Özbekistan'ın hidrokarbon gelirleri kamu bütçe dengesi için önemli rol oynamaktadır¹¹.

3. 2 Küresel Krizin Azerbaycan Ekonomisine Etkileri

Azerbaycan ekonomisi küresel krizden temelde düşen petrol fiyatları ve gelişmekte olan ülkelere yönelik artan risk beklentisi sebebiyle olumsuz etkilenmiştir. Azerbaycan ekonomisi, 2006-2010 yılları arasında ortalama % 16.1 düzeyinde büyüme göstermiştir. 2011-2015 yılları içinse ortalama büyüme beklentisi % 4 civarındadır. Petrol üretimindeki yavaşlama, ekonomik büyüme hızının azalmasıdaki en büyük etkenler arasında yer almaktadır. Azerbaycan ekonomisinde ihracat ve bütçe gelirlerinin ana kaynağı petrol ihracatıdır. Bu sebeple, petrol fiyatlarındaki ve petrol talebindeki değişim ülke ekonomisini derinden etkileyebilmektedir. Bununla birlikte hidrokarbon sektöründeki yatırımlar ve ihracatın güçlenmesi ekonomiye güç katmaktadır. Küresel iktisadi krizin Azerbaycan ekonomisi üzerindeki etkilerini Tablo-2'de verilen makroekonomik göstergeler üzerinden incelediğimizde şu sonuçlara ulaşmaktayız:

GSYİH büyümesinde gerileme 2008 yılında % 10.8'e ulaşmıştır. GSYİH gerilemesinin 2011 yılına kadar devam etmesi beklenmektedir. Azerbaycan ekonomisinde, petrol üretimindeki hızlı artış, yüksek büyümenin ana kaynağı olmuştur. Petrol üretimi zirveye ulaştığında ise, ekonomik büyümenin kaynağı, petrol dışı sektörler tarafından belirlenmiştir¹².

Özel tüketim harcamalarının 2009 yılı ile birlikte önemli ölçüde daralma gösterdiği görülmektedir. Kamu tüketim harcaması ise 2009 yılında Genişletici maliye politikası ile birlikte % 28,4'e çıkmıştır. Brüt sabit sermaye yatırımı 2009 yılında % 17 düşüş göstermiştir. GSYİH harcama kalemlerinin, GSYİH'ya katkılarını incelediğinde ise, 2009 yılında, özel tüketimin katkısı, % 5'e düştüğü görülmektedir. 2010 ve 2011 yıllarında ise bu katkının daha da azalması beklenmektedir. Kamu tüketiminin GSYİH'ya katkısı 2009 yılında % 2,9 oranında kalmıştır. Sonraki yıllarda ise katkının azalış göstermesi beklenmektedir. Sabit sermaye yatırımının ise GSYİH'a katkısı 2009 yılında % 4,2 oranında düşüş göstermiştir. Sonraki yıllarda ise katkının düşük düzeyde olsa artış göstermesi beklenmektedir. Dış ticaretin 2009 yılında GSYİH'ya katkısına baktığımızda ise, katkı % 19,1 oranında bir düşüş göstermiştir. Harcama kalemlerinin GSYİH'daki payına baktığımızda ise en yüksek pay, % 43.2 ile özel tüketime ait olup, bunu net dış ticaret ve brüt sabit sermaye yatırımları izlemektedir. Dış dengeye göz attığımızda Azerbaycan ekonomisinde ihracatın 2009 yılında % 92,8'ini oluşturan petrol, dış ticaret dengesini etkileyen en önemli kalem olarak karşımıza çıkmaktadır. İhracat 2009 yılında, küresel krizin petrol fiyatlarını ve talebini düşürmesi, ticaret partnerleri arasındaki kur rekabetinin de etkisiyle, % 31,4 düşüş göstermiştir. Cari işlemler dengesi fazlası, petrol fiyatları ve talebinin düşmesine bağlı olarak 2009 yılında itibaren % 23,6'ya gerileme göstermiştir. Döviz kurunun istikrarlı seyri

¹¹ IMF, **Regional Economic Outlook, Middle East and Central Asia.**, s. 42-44.

¹² Asian Development Bank, **The Future of Growth**, s. 94.

krizden çok az etkilenmiştir. Reel efektif döviz kurunun artış oranı 2009 yılı itibariyle düşüş göstermiştir.

İhracat ve bütçe gelirlerinin azalmasına bağlı olarak, bütçe fazlası 2009 yılı itibariyle GSYİH'nın % 6,8'ine gerilemiştir. Para politikasının etkinliği, etkin araç yetersizliği sebebiyle düşük kalmaktadır¹³. Para piyasası faiz oranı, 2009 yılından itibaren önemli düşüş göstermiştir. Enflasyon, küresel iktisadi krizin fiyatları ve talebi daraltıcı etkisiyle 2009 yılından itibaren önemli azalma göstermiştir. İşsizlik oranında önemli bir değişiklik olmamıştır. Azerbaycan ekonomisinin sekörel yapısına baktığımızda sanayinin payı, % 60'lar düzeyinde, hizmetler sektörü % 30'lar düzeyinde, tarımın payı ise % 6 düzeylerinde seyretmektedir. İşgücü ve toplam faktör verimliliği ise 2007 yılından itibaren önemli bir ivme kaybetmeye başlamıştır. Reel sermaye stoku ise 2009 yılından itibaren önemli düşüş göstermiştir.

Tablo-2 Azerbaycan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010t	2011t	2012t
GSYİH (Reel %)	26.4	34.5	25.0	10.8	9.3	4.3	1.8	2.9
GSYİH Kişi Başına (Reel %)	25.1	33.0	23.6	8.9	7.9	2.4	1.8	2.1
GSYİH Kişi Başına, PPP, \$	5,848	8,030	10,220	11,370	12,380	12,750	13,190	13,730
Özel Tüketim (Reel, %)	7.6	26.0	17.9	17.4	10.9	4.5	2.0	4.0
Kamu Tüketimi (Reel, %)	12.0	30.4	24.1	3.1	28.4	5.0	3.0	4.0
Brüt Sabit Sermaye Yatırımı (Reel, %)	-1.0	2.6	-5.9	1.7	-17.0	5.0	4.0	5.0
İhracat (Reel, %)	48.9	40.9	43.3	13.1	-31.4	12.7	6.0	7.5
İthalat (Reel, %)	10.9	14.3	14.0	-3.5	-0.4	2.0	3.0	5.5
Yurtiçi Talep (Reel, %)	10.4	20.3	9.7	10.0	3.1	2.0	2.8	4.1
Özel Tüketimin GSYİH'a Katkısı (%)	4.4	12.8	8.3	7.6	5.0	2.1	0.9	1.9
Kamu Tüketiminin GSYİH'a Katkısı (%)	1.6	3.5	2.7	0.3	2.9	0.6	0.4	0.5
Sabit Sermaye Yatırımı GSYİH'a Katkısı (%)	-0.6	1.2	-2.1	0.5	-4.2	0.9	0.8	1.0
Dış Ticaret Dengesinin GSYİH'a Katkısı (%)	12.7	11.3	15.0	9.7	-19.1	4.1	1.3	1.1
Stok Dengesinin GSYİH'a Katkısı (%)	8.3	5.7	1.1	0.6	-1.0	-1.9	0.2	0.0
Özel Tüketim /GSYİH (%)	42.1	37.1	33.1	33.1	43.2	41.2	40.2	39.6
Kamu Tüketim /GSYİH (%)	10.4	8.5	9.7	8.5	12.9	12.3	12.1	11.9
Brüt Sabit Sermaye Yatırımı (GSYİH'nın %'si)	41.3	29.7	21.4	18.6	18.2	17.4	17.3	17.2
Stoklar (GSYİH'nın %'si)	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
İhracat (GSYİH'nın %'si)	62.9	66.5	68.1	65.8	53.2	54.6	55.5	56.4
İthalat (GSYİH'nın %'si)	52.9	38.8	28.5	23.5	27.5	25.6	25.3	25.2
Yurtiçi Talep (GSYİH'nın %'si)	94.1	75.5	64.2	60.3	74.4	71.0	69.8	68.8
Tarım (Reel, %)	7.5	0.9	4.0	6.1	3.5	1.5	3.0	3.2
Sanayi (Reel, %)	36.4	36.6	25.0	6.0	8.6	3.5	3.0	3.9
Hizmetler (Reel, %)	11.6	37.7	30.7	20.8	11.5	4.3	3.4	3.0

¹³ Economist Intelligence Unit, **Country Report: Azerbaijan**, 2010, s. 6.

Tablo-2 Azerbaycan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010t	2011t	2012t
Tarım (GSYİH'nın %'si)	9.9	7.4	6.2	5.9	5.6	5.5	5.5	5.5
Sanayi (GSYİH'nın %'si)	63.6	64.6	64.6	61.8	61.4	61.3	61.2	61.4
Hizmetler (GSYİH'nın %'si)	26.5	28.0	29.2	32.3	33.0	33.2	33.3	33.1
İşgücü Verimliliği (%)	24.5	25.8	19.3	10.5	6.5	3.5	1.4	1.6
Topl. Faktör Verimliliği (%)	19.9	25.5	18.5	7.7	5.9	1.9	0.4	0.6
Reel Sermaye Stoku (%)	15.6	13.0	9.7	8.5	4.8	4.9	4.7	4.7
Reel Potansiyel Çıktı (%)	26.4	34.4	24.9	10.8	9.3	3.7	3.2	3.5
Döviz Kuru (Manat/\$)	0.9	0.9	0.8	0.8	0.8	0.8	0.8	0.8
Reel Efektif Döviz Kuru	8.6	9.5	10.1	16.4	10.3	5.2	8.4	5.9
Bütçe Dengesi (GSYİH'nın %'si)	-1.9	-0.2	2.6	20.8	6.8	13.9	14.4	
Borç Faizi /GSYİH (%)	0.2	0.2	0.2	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1
Kamu Borcu (GSYİH'nın %'si)	12.8	9.5	7.4	5.9	6.7	4.6	3.9	3.6
Yurtiçi Kredi Büyümesi (%)	50.0	75.4	98.5	33.7	22.8	10.0	8.0	10.0
M2 para arzı (%)	22.1	65.4	93.9	44.0	-0.3	8.0	9.0	11.0
Ödünç Verme Faiz Oranı(%)	17.0	17.9	19.1	19.8	20.0	19.6	19.4	19.0
Mevduat Faiz Oranı (%)	8.5	10.6	11.6	12.2	12.2	11.8	11.4	11.2
Para Piyasası Faiz Oranı	9.0	9.5	13.0	8.0	2.0	2.0	3.0	4.0
TÜFE (%)	9.6	8.4	16.6	20.8	1.5	5.5	6.0	5.1
Reel Ücret (% Ortalama)	11.3	10.7	29.8	3.7	9.6	2.6	1.0	2.8
İşsizlik Oranı (%)		6.8	6.5	6.1	6.0	6.0	6.0	
Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nın %'si)		17.6	27.3	35.5	23.6	24.1	22.2	
FDI Giriş / GSYİH (%)	12.7	-2.8	-14.4	0.0	1.1	1.2	1.4	1.7
Toplam Dış Borç / GSYİH (%)	15.7	12.2	10.4	8.3	8.0	6.5	5.4	4.8

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October 2010 ve Economist Intelligence Unit, Country Report: Azerbaycan, 2010. **t: Tahmin**

Azerbaycan ekonomisinde sektörlerin krizden etkilenme düzeyi incelendiğinde ise, tarım sektörünün 2009 ve 2010 yılında bir önceki yıla göre daraldığı, sanayi sektörünün 2008 yılında çok ciddi daralıp 2009 yılında düşük düzeyde toparlandığı görülmektedir. 2010 yılı beklentisinin ise daralma yönünde olduğu beklenilmektedir. Hizmetler sektörünün ise 2007 yılından beri daraldığını gözlemlenilmektedir. Petrol sektörü, küresel fiyat artışları ve yükselen dış talebe rağmen 2010'un ilk yarısında % 2,3 büyüme göstermiştir. Petrol dışı sektörler ise, 2010'un ilk yarısında % 4,7 büyüme göstermiştir¹⁴.

Sonuç olarak küresel iktisadi kriz Azerbaycan ekonomisini, petrol fiyatlarındaki ve dış talepteki düşüşe bağlı olarak daralmaya sürüklemiştir. Ancak işsizlik, döviz kuru ve faiz oranları açısından önemli bir kırılmaya yol açmamıştır. Azerbaycan ekonomisinde yapısal, kurumsal ve temel ekonomik sorunlar elimine edildikçe ülke ekonomisi küresel düzeyde daha rekabetçi bir ekonomik yapıya kavuşacaktır. Azerbaycan ekonomisinin 2011-2015 dönemi için ortalama ekonomik

¹⁴ Asian Development Bank, **The Future of Growth**....s. 7.

büyüme oranı % 4.3 olarak beklenilmektedir. Petrol üretim ve ihracat seviyesi dış ticaret dengesinin ve ekonomik büyümenin ana belirleyicisi olmaktadır¹⁵.

3. 3 Küresel Krizin Kazakistan Ekonomisindeki Etkileri

Kazakistan ekonomisi geçtiğimiz on yıl boyunca petrol ve metal fiyatlarındaki yüksek seyir sayesinde % 8-9 oranında büyüme göstermiştir¹⁶. Diğer yandan, Kazakistan ekonomisi küresel iktisadi krizden petrol fiyatları ve dış talepteki düşüşe bağlı olarak önemli ölçüde etkilenmiştir. İç talep ve kamu kesimi dengesi dış talep ve kredi koşullarındaki bozulmayla birlikte olumsuz etkilenmiştir. 2010 yılıyla birlikte küresel iktisadi krizin etkilerinin azalması, petrol fiyatlarında, gaz, petrol ve mineraller için dış talepte ve dış finansman koşullarındaki iyileşmeler ekonomik büyümenin hız kazanmasına yardımcı olmuştur¹⁷. 2010'un ilk üç çeyreğinde yıllık reel ekonomik büyüme % 7,5 oranında gerçekleşmiştir. Toplam üretimin 1/3'ü olan sanayi üretimi ekonomik büyümenin temel kaynağı olmuştur. Küresel iktisadi krizin Kazakistan ekonomisi üzerindeki etkilerini Tablo-3'te verilen makroekonomik göstergeler üzerinden incelediğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

GSYİH'da gerileme 2008 yılı itibariyle % 3,2'ye, 2009 yılında % 1,2'ye ulaşmıştır. 2010 yılı itibariyle GSYİH büyümesinde hızlanma tekrar başlamıştır. 2010'nun ilk yarısında ekonomi % 8 büyüme göstermiştir. Düşük baz etkisiyle birlikte, güçlü büyümenin kaynağı, petrol, mineraller sektörü ve uluslararası ticaret olmuştur¹⁸. GSYİH harcama kalemlerinin, GSYİH'a katkılarını incelediğimizde ise, 2009 yılında, en fazla özel tüketimin katkısında, düşüş görülmektedir. İşsizlik oranı 2009 yılında % 8'e yükselmiştir. Özel tüketim harcamalarının 2009 yılı ile birlikte önemli ölçüde gerileme gösterdiğini görmekteyiz. Kamu tüketim harcaması ise 2008-2009 yıllarında düşüş göstermiştir. Brüt sabit sermaye yatırımı 2008 yılından itibaren azalma göstermiştir. Reel sermaye stokunda önemli bir düşüş görülmemiştir. Diğer yandan işgücü ve toplam faktör verimliliği ise 2007 yılından itibaren önemli bir ivme kaybetmeye başlamıştır.

İhracat ise 2008 yılı itibariyle ivme kaybedip, 2009 yılında % 6,2 oranında daralma göstermiştir. İhracat kalemlerini % 74 oranında mineral ürünler oluşturmaktadır. İthalat ise, 2008-2009 yıllarında % 10'dan fazla düşüş göstermiştir. Cari işlemler dengesi açığı, 2009 yılında GSYİH'nın % 3,2'si olarak gerçekleşmiştir. Bütçe dengesi 2009 yılı itibariyle GSYİH'nın % 1,5'den fazla açık vermeye başlamıştır. Kamu borcu ise, 2009 yılından itibaren GSYİH'nın % 14'ünden fazla artış göstermiştir.

Para piyasası faiz oranı, 2009 yılından itibaren önemli düşüş göstermiştir. Enflasyon, küresel iktisadi krizin etkisiyle talepte ve emtia fiyatlarındaki düşüşe bağlı olarak 2009 yılından itibaren önemli azalma göstermiştir. Reel efektif döviz

¹⁵ Economist Intelligence Unit, **Country Report: Azerbaijan**, 2011, January, s. 3.

¹⁶ N. Kassenova, "The Impact of The Global Economic Crisis On Central Asia And its Implications For the EU Engagement", **EUCAM Working Paper**, No. 5, 2009, s. 4.

¹⁷ Economist Intelligence Unit, **Country Report: Kazakhstan**, 2010 December, s. 3-10.

¹⁸ Asian Development Bank, **The Future of Growth**.....s. 97.

kuru, yapılan devalüasyonun da etkisiyle, 2009 yılında yaklaşık % 7 oranında düşüş göstermiştir.

Tablo-3 Kazakistan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010t	2011t	2012t
GSYİH (Reel %)	9.7	10.7	8.9	3.2	1.2	5.4	5.1	5.5
GSYİH Kişi Başına (Reel%)	8.6	9.4	7.8	1.9	-0.2	4.5	3.8	4.9
GSYİH Kişi Başına , PPP, \$	8,660	9,780	10,850	11,300	11,380	11,960	12,620	13,490
Özel Tüketim (Reel, %)	10.9	12.7	10.9	6.3	-3.0	3.4	4.8	5.6
Kamu Tüketimi (Reel, %)	11.9	7.8	14.6	3.5	1.1	6.0	6.5	6.6
B. Sbt. Sermaye Yatırım., %	28.2	29.7	17.4	1.0	1.9	5.5	7.0	8.5
İhracat (Reel, %)	1.1	6.5	9.0	0.7	-6.2	5.4	5.1	6.7
İthalat (Reel, %)	12.5	12.2	25.9	-11.5	-16.9	5.6	6.9	7.6
Yurtiçi Talep (Reel, %)	14.9	13.0	14.3	-0.4	-0.9	6.1	5.3	6.1
Özel Tüketimin GSYİH'a Katkısı (%)	5.9	6.9	6.0	3.6	-1.7	1.9	2.6	3.1
Kamu Tüketiminin GSYİH'a Katkısı (%)	0.9	0.6	1.0	0.3	0.1	0.5	0.5	0.5
Sbt. Serm. Yatırm. GSYİH'a Katkısı (%)	4.6	5.6	3.9	0.2	0.4	1.3	1.7	2.0
Dış Ticaret Dengesinin GSYİH'a Katkısı (%)	-3.0	-1.0	-4.2	4.1	2.6	0.4	0.1	0.4
Stok Dengesinin GSYİH'a Katkısı (%)	1.3	-1.5	2.1	-4.4	0.4	1.9	0.1	0.0
Özel Tüketim /GSYİH, %	48.6	44.5	44.6	42.1	47.1	43.8	44.8	45.0
Kamu Tüküm/GSYİH (%)	11.2	10.2	11.2	10.2	12.7	12.2	12.5	12.4
Yurtiçi Talep (GSYİH'nın%'si)	89.9	88.1	92.0	79.4	90.4	86.1	87.2	87.5
Tarım (Reel, %)	7.0	5.8	9.7	-5.9	13.1	1.7	3.5	3.0
Sanayi (Reel, %)	4.5	7.2	5.7	2.1	2.0	7.4	7.0	8.8
Hizmetler (Reel, %)	9.8	10.1	12.7	4.7	-0.3	4.5	3.2	3.8
Tarım (GSYİH'nın %'si)	6.8	5.9	6.1	5.7	6.4	6.2	6.1	6.0
Sanayi (GSYİH'nın %'si)	31.7	31.6	30.5	34.6	32.0	32.3	33.3	34.3
Hizmetler (GSYİH'nın %'si)	55.4	55.2	58.4	56.0	56.6	56.5	55.7	54.9
İşgücü Verimliliği (%)	8.5	8.6	5.7	0.4	-0.1	3.8	3.1	4.1
Toplam Faktör Verimliliği (%)	5.7	5.1	2.3	-2.5	-3.0	1.3	0.7	1.7
Döviz Kuru (Manat/\$)	134	127	120	121	148	147	146	142
Reel Efektif Döviz Kuru	89.2	97.0	101	108	101	106	113	120
Bütçe Dengesi (GSYİH'nın %'si)		7.2	4.7	1.1	-1.5	-2.8	-2.0	
Bütçe Dengesi, Faiz Dışı (GSYİH'nın %'si)	1.0	1.1	-1.4	-1.7	-2.7	-2.7	-2.3	-1.7
Kamu Borcu (GSYİH'nın %'si)	10.3	12.0	7.8	8.6	14.2	15.8	18.1	19.6
Yurtiçi Kredi Büyümesi (%)	52.3	76.5	58.8	2.2	6.2	2.3	5.3	6.2
M2 para arzı (%)	24.7	76.9	24.2	29.1	18.7	17.2	19.0	18.3
Para Piyasası Faiz Oranı	2.2	4.8	6.0	6.5	2.4	1.7	3.3	3.2
TÜFE (%)	7.5	8.7	10.8	17.1	7.3	7.6	6.6	
İşsizlik Oranı (%)	8.1	7.8	7.3	6.6	8.0	7.8	7.6	
Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nın %'si)	-1.8	-2.5	-8.1	4.6	-3.2	3.2	2.0	
FDI Giriş / GSYİH (%)	3.5	7.8	10.8	11.7	11.9	10.6	10.0	9.6
Tpl. Dış Borç / GSYİH (%)	76.1	91.6	93.4	79.6	100.5	72.0	61.4	53.0

Tablo-3 Kazakistan'ın Makroekonomik Göstergeleri

	2005	2006	2007	2008	2009	2010t	2011t	2012t
--	------	------	------	------	------	-------	-------	-------

Kaynak: IMF, World Economic Outlook, October 2010 ve Economist Intelligence Unit 2010. **t :**
Tahmin

Kazakistan ekonomisinin sekörel yapısı incelendiğinde, sanayinin payı % 32'ler düzeyinde, hizmetler sektörü % 56'lar düzeyinde, tarımın payı ise %6 düzeylerinde seyretmektedir. Kazakistan ekonomisinde sektörlerin krizden etkilene düzeyi incelendiğinde ise, tarım sektörünün 2008 yılında % 5,9 daraldığı, 2009 yılında ise % 13,1 artış gösterdiği görülmektedir. 2010 yılından itibaren ise düşük düzeyde artış göstermeye devam etmesi beklenmektedir. Sanayi sektörünün büyümesi 2008-2009 yıllarında % 2'lere kadar düşüş göstermiştir. Hizmetler sektöründe daralma, 2009 yılında % 0,3 düzeyinde gerçekleşmiştir. Sonuç olarak küresel iktisadi krizde, Kazakistan ekonomisi, iç ve dış talepteki daralmaya bağlı olarak küçülmüştür. Aynı şekilde dış ve iç talepteki iyileşmeler, hidrokarbon, metal ve petrol fiyatlarındaki artış, FDI'daki artış, petrol sektörünün dolayısıyla ekonomik büyümenin hızlanmasına katkı yapmaktadır. Kredi ve finansman koşullarındaki iyileşmeler, iç talep ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

3. 4. Küresel Krizin Kırgızistan Ekonomisine Etkileri

Küresel iktisadi krizin etkisine ilave olarak, Kırgızistan ekonomisinde 2010 yılındaki siyasi istikrarsızlık ve sivil kargaşa, ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemiştir. Sivil kargaşanın yurt içi ekonomik aktiviteyi olumsuz etkilemesine karşın, altın madenciliği sektöründeki ihracat ve büyüme ekonomik büyümeye katkı yapmıştır¹⁹. Tablo-4'te Kırgızistan ekonomisi 2009 yılı temel ekonomik göstergeleri verilmiştir. Buna göre, GSYİH'da sektörlerin payları incelendiğinde, hizmetler sektörü % 52, sanayi, % 23,1, tarım ve ormancılık ise % 24,8 olarak karşımıza çıkmaktadır. 2009 yılında reel GSYİH % 2,3, enflasyon % 6,9, cari işlemler dengesi GSYİH'nın % - 6,6'sı, sanayi katma değer GSYİH'nın % 23,1'i olarak gerçekleşmiştir.

¹⁹ Economist Intelligence Unit, **Country Report: Kyrgyz Republic**, 2010, s. 3.

Tablo-4 Kırgızistan'ın Temel Ekonomik Yapısı (2009)

GSYİH'nın Sektörel Dağılım.	Toplamın %'si	Reel GSYİH (%)	2.3
Tarım&Ormancılık	24.8	Enflasyon (Tüfe, %)	6.9
Sanayi	23.1	Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nın %'si)	-6.6
Hizmetler	52.0	Sanayi Katma Değer (GSYİH'nın %'si)	23.1
Temel İhracat Yapısı	Toplamın %'si	Temel İthalat Yapısı	Toplamın %'si
Değerli Madenler & Taşlar	37.1	Mineral Ürünler	27.5
Kimyasallar	18.0	Makine & Teçhizat	10.9
Mineral Ürünler	16.3	Kimyasallar	10.1
Tekstil	7.2	Gıda, İçki&Tütün	8.1
İhracat Pazarları	Toplamın %'si	İthalat Pazarları	Toplamın %'si
İsviçre	24.9	Rusya	35.7
Rusya	23.3	Çin	20.5
Özbekistan	14.2	Kazakistan	10.9
Kazakistan	11.3	Özbekistan	4.7

Kaynak: **Economist Intelligence Unit , Country Report : Kyrgyz Republic, 2010, s. 6**

Tablo-4'te verilen temel ihracat kalemlerinin 2009 yılı için, dağılımı incelendiğinde, değerli madenler ve taşlar % 37,1, kimyasallar % 18, metal ürünle % 16,3 ve tekstil % 7,2 olarak görülmektedir. İhracat pazarına baktığımızda ise, İsviçre, Rusya, Özbekistan ve Kazakistan ilk sıralarda gelmektedir. İthalatın ürün dağılımı, mineral ürünler % 27,5, makine ve teçhizat % 10,9, kimyasallar % 10,1 ve gıda, içki ve tütün ise % 8,1 olarak dağılmaktadır. İthalat pazarlarına baktığımızda ise, Rusya, Çin, Kazakistan ve Özbekistan öncelikli ithalat pazarlarıdır. Küresel kriz başlayana kadar ekonomik büyümenin itici güçlerinden birisi, işçi dövizleri olmuştur. Küresel iktisadi krizin Kırgızistan ekonomisi üzerindeki etkilerini Tablo-5'te verilen makroekonomik göstergeleri üzerinden incelediğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

Kırgızistan ekonomisi için 2009 yılı itibariyle GSYİH büyümesinin % 2,3'e gerilemesi, 2010 yılında ise % - 3,5-4,3 aralığına düşüş göstermesi beklenmektedir. 2010 yılının ilk yarısında işçi dövizlerindeki toparlanma, altın üretimindeki artış, sanayi üretimindeki artış ve inşaat sektöründeki iyileşme ekonominin toparlanmasında önemli rol oynamıştır²⁰. 2011 yılı itibariyle GSYİH büyümesinin tekrar başlaması beklenmektedir. Sanayi katma değer, 2009 yılında GSYİH'nın % 23'e ulaşmıştır. Brüt sabit sermaye oluşumu 2009 yılında GSYİH'nın % 21,2 düzeyinde gerçekleşmiştir. İstihdam yapısına baktığımızda, 2009 yılında istihdam oranı, tarımda % 24,8, sanayide % 23,1 ve hizmetlerde % 52 düzeyinde gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı 2009 yılında % 5,8'e yükselmiştir. Siyasi ve sosyal istikrarsızlığın ekonomik aktiviteyi olumsuz etkilemesi, kamu kesimi açığını 2009 yılında GSYİH'nın % 3,7'sine ve 2010 yılında ise % 12'sine yükselmiştir.

²⁰ Asian Development Bank, **The Future of Growth...**, s. 94.

Para politikasının etkinliğinin finansal sistemdeki yetersizlik ve sosyal kargaşa sebebiyle düşük olması, döviz kuru üzerinde olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Döviz kuru, 2009 yılında % 17,3 oranında artmıştır. Bu artışın sonraki yıllarda da devam etmesi beklenmektedir. Reel faiz oranı 2009 yılında % 20,5 oranına çıkmıştır. Küresel iktisadi krizin etkisiyle enflasyon 2010 yılında % 4,8'e düşüş göstermiştir.

Cari işlemler açığı 2010 yılında GSYİH'nın % 5,4'üne ulaşmıştır. İhracat ise 2009 yılında % 9,3 oranında daralma göstermiştir. Kırgızistan ekonomisinin başlıca ihracat kalemleri arasında, değerli madenler, taşlar, kimyasallar ve mineral ürünler gelmektedir. Kırgızistan ekonomisinde ekonomik büyümenin daralmasında temel iki faktör, küresel iktisadi kriz ve ülke içindeki siyasi ve sosyal istikrarsızlığın yarattığı olumsuz etkilerdir.

Sonuç olarak Kırgızistan ekonomisinde bir yandan küresel kriz diğer yandan ülke içindeki siyasi ve sosyal istikrarsızlığın etkisiyle, 2009 yılında GSYİH büyümesi % 2,3'e gerilemiştir. 2010 yılında ise % 3,5 daralma beklenilmektedir²¹. Bir yandan, küresel iktisadi krizin etkilerinin zayıflaması, diğer yandan, dış talepteki, altında fiyatlarındaki, finansman koşullarındaki iyileşmeler ve içeride siyasi-sosyal istikrarın sağlanması ülkenin ekonomik toparlanmasına hızlandıracaktır.

Tablo-5 Kırgızistan'ın Temel Makroekonomik Göstergeleri

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
GSYİH Büyümesi (Reel, %)	8.5	8.4	2.3	-3.5	7.1	6.4
GSYİH Kişi Başına (2000 fiyt. \$)	352.5	379.0	384.7			
GSYİH (\$, Mlyr)	3.8	5.1	4.6	4.3		
Enflasyon (TÜFE, ortlm, %)	10.2	24.5	6.8	4.8	5.7	5.8
Cari İşlemler Dengesi (\$, mlyn)	-261	-750	-300	5	-145	-245
Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nın %'si)	-0.2	-8.1	2.1	-5.4	-9.4	-4.6
Döviz Rezervleri, (\$, mlyn, Altın Hariç)	1107	1153	1494	1,579		
Döviz Kuru (Som/\$, ortlma)	37.32	36.57	42.9	45.98	48.02	49.21
İhracat (\$, mlyn, fob)	1,337	1,874	1,700	2,068	2,201	2,300
B. Sabit Serm. Oluşumu (GSYİH'nın %'si)	24.6	22.4	21.2			
Tasarruf (GSYİH'nın %'si)	7.2	15.8				
İthalat (\$, mlyn, fob)	-2,614	-3,754	-2,814	-3,031	-3,450	-3,668
Sanayi, Katma Değer (GSYİH'nın %'si)	19.3	19.3	23.1			
Ticaret (GSYİH'nın %'si)	132.5	147.7	130.6			
GSYİH Deflator (%)	14.9	22.2	2.1			
Kamu Kesimi Dengesi (GSYİH'nın %'si)	-0.3	0.0	-3.7	-12.0	-8.5	
Ödünç Verme Faiz Oranı (%)	25.3	19.9	21.7	26.1	25.5	25
Reel Faiz Oranı (%)	9.1	-1.9	20.5			
İşsizlik (%)	5.7	5.1	5.8	5.6	5.4	
İstihdam, Tarım (Toplam İstihdamın %'si)			24.8			

²¹ Economist Intelligence Unit, **Country Report : Kyrgyz Republic**, s. 12.

İstihdam, Sanayi (Toplam İstihdamın %'si)			23.1		
İstihdam-Hizmetler(Topl. İstihd. %'si)			52		

Kaynak: IMF, WEO-2010, Economist Intelligence Unit 2010 ve World Bank: WDI-2010

3. 5. Küresel Krizin Özbekistan Ekonomisine Etkileri

Özbekistan ekonomisi küresel iktisadi krizin etkisiyle düşük düzeyde de olsa daralma göstermiştir. Ancak hükümetin uyguladığı genişletici maliye politikaları sayesinde krizin etkisi en aza indirgenmiştir. 2010 yılının Ocak-Eylül döneminde GSYİH % 8,3 oranında artış göstermiştir. Bu artışta hizmetler, tarım ve inşaat sektörünün katkıları olmuştur. Küresel emtia fiyatlarındaki yükselişler de ekonomik performansın artmasına katkı yapmaktadır²². Küresel iktisadi krizin Özbekistan ekonomisi üzerindeki etkilerini Tablo-6'da verilen makroekonomik göstergeler üzerinden incelediğimizde şu sonuçlara ulaşılmaktadır. Özbekistan ekonomisi diğer ekonomilere göre, küresel krizde ciddi bir daralma göstermemiştir. 2008'de % 9 olan, GSYİH büyümesi 2009 yılında % 8,1'e gerilemiştir. Krizin etkisini hafifletmek için uygulanan genişletici kamu yatırımlarının etkisiyle, inşaat ve hizmetler sektöründeki iyileşmeye bağlı olarak, 2010 yılının ilk yarısında, Özbekistan ekonomisi % 8 büyümüştür. Uygun hava koşulları tarım sektörünü olumlu etkilemiştir. Kredi koşullarının ve dış talebin iyileşmesi ekonomik genişlemeyi tetiklemiştir²³ 2012'ye kadar GSYİH'ın % 7 civarında büyümesi beklenmektedir. İşsizlik oranında önemli bir değişiklik görülmemiştir. Enflasyon 2009 yılında % 10,6'ya düşüş göstermiştir. Sektörlerin GSYİH'a katkısındaki değişime baktığımızda, tarımın katkısında değişim, 2008 yılında % 4,5'a, sanayinin katkısı 2009 yılında % 9'a, hizmetlerin katkısı 2009 yılında % 9,6'ya gerilemiştir. Kamu kesimi fazlası 2009 yılında GSYİH'ın % 3,2'sine, cari işlemler dengesi fazlası ise GSYİH'nın % 2,7'sine gerilemiştir. Özbekistan ekonomisi için yeniden finansman faizi %14'te tutulmuştur. Küresel rekabet gücünü korumak için döviz kurunun belirli oranda değer kaybetmesine izin verilmektedir. Dış ticarete küresel iktisadi krizin azalmasıyla birlikte artan gaz fiyatları ihracat gelirlerini artırmıştır.

²² Economist Intelligence Unit, **Country Report: Uzbekistan**, 2010, November, s. 3.

²³ Asian Development Bank, **The Future of Growth ...**, s. 99.

Tablo-6 Özbekistan'ın Seçilmiş Makroekonomik Göstergeleri

	2006	2007	2008	2009t	2010t	2011t	2012t
GSYİH (Cari, \$ mlyn)	17,022	22,298	28,586	32,792	37,753	44,245	51,418
GSYİH (Cari, Som, mlyr)	20,759	28,186	37,747	48,097	59,934	74,992	92,553
GSYİH Bym. (Reel, %)	7.5	9.5	9.0	8.1	8.0	7.0	7.0
Tarımın GSYİH'a Katkısı (% Değişim)	6.2	6.1	4.5	5.7	6.4	5	5
Sanayinin GSYİH'a Katkısı (% Değişim)	10.8	12.1	12.7	9	8	7.5	8
Hizmetlerin GSYİH'a Katkısı (% Değişim)	6	11	10.5	9.6	10.3	10.5	11
Nüfus (Mlyn)	26.5	26.9	27.5	28	28.5	29	29.7
GSYİH Kişi Başına (\$, ppp)	2,156	2,396	2,604	2,794	2,994	3,227	3,467
Kamu Sektör Dengesi (GSYİH'ın %'si)	5.2	5.3	10.7	3.2	2.2	2.4	
Döviz Kuru (Som/\$)	1,238	1,288	1,383	1,510	1,640	1,742	1,850
TÜFE (%)	14.2	12.3	12.7	14.1	10.6	11.4	
İşsizlik (%)	0.2	0.2	0.1	0.2	0.2	0.2	
M2 para arzı (%)	36.8	46.1	31.8	31.4	33.6	34.3	32.1
Ticaret Dengesi (\$ mlyn)	1,774	1,692	1,021	1,712	4,650	5,020	4,960
İhracat (\$ mlyn)	5,615	8,029	10,298	10,735	12,700	13,390	13,470
İthalat (\$ mlyn)	-3,841	-6,338	-9,277	-9,023	-8,050	-8,370	-8,510
Cari Açık (GSYİH'ın %'si)	9.1	7.3	8.7	2.7	3.8	6.3	9.1
Usl. Rezervler (\$ mlyn)	4,459	7,413	10,150	9,000	9,800	10,000	10,200

Kaynak: IMF, WEO-2010 ve Economist Intelligence Unit 2010., t : Tahmin

3. 6. Küresel Krizin Türkmenistan Ekonomisine Etkileri

Küresel iktisadi kriz Türkmenistan ekonomisini dış talepteki (özellikle gaz ihracatındaki) daralmaya bağlı olarak olumsuz etkilemiştir²⁴. Ancak gaz ihracatındaki (2009 Çin dahil) artışlara bağlı olarak 2010 yılında ekonomik büyüme iyileşme göstermiştir²⁵. Küresel iktisadi krizin Türkmenistan ekonomisi üzerindeki etkilerini Tablo-7'de verilen makroekonomik göstergeler üzerinden incelediğimizde şu sonuçlara ulaşmaktadır:

GSYİH'daki büyüme, 2008 yılında % 10,5'e ve 2009 yılında % 6,1'e gerilemiştir. Enflasyon 2009 yılında % - 2,7'ye düşüş göstermiştir. Brüt sabit sermaye oluşumu, GSYİH'ın % 11'ne düşmüştür. Cari işlemler açığı 2009 yılında GSYİH'ın % 16,1'ine gerilemiştir. İhracat büyüme hızı 2009 yılında % 22'ye, ithalat büyüme hızı ise % 18'e gerilemiştir. FDI girişi, 2009 yılında, GSYİH'ın % 5'ne gerilemiştir. Kamu kesimi dengesi 2009 yılında GSYİH'ın % 7,8'ine gerilemiş, 2010 yılında ise % 3,8'ine gerilemesi beklenmektedir. Sanayi katma değerdeki değişim oranı, 2009 yılında % 25'e gerilemiştir. Ödünç verme faizi 2009 yılında %

²⁴ Economist Intelligence Unit, **Country Report: Turkmenistan**, October 2010, s. 12.

²⁵ Asian Development Bank, **The Future of Growth...**, s. 99.

15'e gerilemiştir. Sonuç olarak, Türkmenistan ekonomisi küresel iktisadi krizden 2008 yılı itibarıyla etkilenmeye başlamış ve 2009 yılında % 6 daralmaya maruz kalmıştır. Küresel iktisadi kriz etkilerinin ekonomide 2010 yılıyla birlikte geride kalması beklenmektedir.

Tablo-7 Türkmenistan'ın Seçilmiş Makroekonomik Göstergeleri

	2006	2007	2008	2009	2010	2011
GSYİH (\$, Mlyr)	7.4	8.5	8.2	7.8		
GSYİH Büyümesi (Reel, %)	11.4	11.6	10.5	6.1	9.4	11.5
GSYİH Kişi Başına (2000 fiyatları, \$)	1425	1572	1714	1827		
B. Sabit Sermaye Oluşm. (GSYİH'nın %'si)	20	18	14	11		
B. Yurtiçi Tasarruf (GSYİH'nın %'si)	58	55	40	41		
Cari İşlemler Dengesi (GSYİH'nın %'si)	15.7	15.5	18.7	-16.1	-4.7	3.4
Dış Ticaret Dengesi (GSYİH'nın %'si)	38	37	27	30		
Döviz Kuru (Manat/\$, ortalma piys.)	2.2	2.1	2.6	2.9	2.9	2.8
Enflasyon (TÜFE, %)	8.2	6.3	14.5	-2.7	3.9	4.8
FDI Girişi, (GSYİH'nın %'si)	7	6	5	7		
İhracat (%)	43	27	29	22		
İhracat (GSYİH'nın %'si)	73	75	73	76		
İthalat (GSYİH'nın %'si)	35	39	46	46		
İthalat (%)	-7	37	59	18		
Kamu Tüketim Harc. (GSYİH'nın %'si)	10	9	8	10		
Kamu Dengesi (GSYİH'nın %'si)	5.3	3.9	11.3	7.8	2.8	1.3
Nihai Tüketim Harc. (GSYİH'nın %'si)	42	45	60	59		
Sanayi, Katma Değer (GSYİH'nın %'si)	36	38	54	54		
Ticaret (GSYİH'nın %'si)	108	114	118	121		
Ödünç Verme Faizi (%)			17	15	17.5	16

Kaynak: IMF, WEO-2010, Economist Intelligence Unit 2010 ve World Bank: WDI-2010

4. Sonuç

Küresel iktisadi krizin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkileri ülkelerin ekonomik yapıları, dış dünyayla olan entegrasyon ve bağımlılık düzeylerine göre farklılık göstermiştir. Ülke bazında küresel iktisadi krizin etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Küresel iktisadi kriz, Azerbaycan ekonomisini, petrol fiyatlarındaki ve dış talepteki düşüşe bağlı olarak olumsuz etkilemiştir. Petrol üretiminde ve ihracat

seviyesindeki iyileşmelere bağlı olarak, dış ticaret dengesi ve ekonomik büyüme seviyesi olumlu etkilenecektir.

Kazakistan ekonomisi, iç ve dış talepteki daralmaya bağlı olarak daralma göstermiştir. Bu sebeple, dış ve iç talepteki iyileşmeler, hidorkarbon, metal ve petrol fiyatlarındaki artış, FDI'daki artış, petrol sektörünün dolayısıyla ekonomik büyümenin hızlanmasına katkı yapacaktır. Kredi ve finansman koşullarındaki iyileşmeler, iç talep ve ekonomik büyümeye katkı sağlayacaktır.

Kırgızistan ekonomisi, bir yandan küresel iktisadi kriz diğer yandan ülke içindeki siyasi ve sosyal istikrarsızlığın etkisiyle, 2009 yılında olumsuz etkilenecektir. Bu sebeple, ülke ekonomisi, küresel iktisadi krizin etkilerinin zayıflamasına ve dış talepteki, altın fiyatlarındaki, finansman koşullarındaki iyileşmelere ve içeride siyasi-sosyal istikrarın sağlanmasına bağlı olarak hızla gelişme sürecine girecektir.

Özbekistan ekonomisi diğer ekonomilere göre, küresel krizde ciddi bir daralma göstermemiştir. 2008'de % 9 olan, GSYİH büyümesi 2009 yılında % 8,1'e düşmüştür. Krizin etkisini hafifletmek için uygulanan genişletici kamu yatırımlarının etkisiyle, inşaat ve hizmetler sektöründeki iyileşmeye bağlı olarak, 2010 yılının ilk yarısında, Özbekistan ekonomisi % 8 büyümüştür.

Türkmenistan ekonomisi dış talepteki (özellikle gaz ihracatındaki) daralmaya bağlı olarak olumsuz etkilenecektir. Ancak gaz ihracatındaki artışlara bağlı olarak 2010 yılında ekonomik büyüme iyileşme göstermiştir. GSYİH'daki büyüme, 2008 yılında % 10,5'e ve 2009 yılında % 6,1'e gerilemiştir. Enflasyon 2009 yılında % -2,7'ye düşüş göstermiştir. Küresel iktisadi kriz etkilerinin ekonomide 2010 yılıyla birlikte geride kalması beklenmektedir.

Makroekonomik değişkenler bazında küresel iktisadi krizin Türk Cumhuriyetleri üzerindeki etkileri aşağıdaki gibi özetlenebilir:

Büyüme oranları incelendiğine, IMF verilerine göre, Reel GSYİH, 2009 yılında, Azerbaycan ekonomisinde % 9,3'e, Kazakistan ekonomisinde % 1,2'ye, Kırgızistan ekonomisinde % 2,3'e, Türkmenistan ekonomisinde % 6,1'e ve Özbekistan ekonomisinde % 8,1'e gerilemiştir. 2010 yılında ise GSYİH büyümesindeki gerilemenin, Türkmenistan ve Kazakistan ekonomileri haricinde diğer ülke ekonomilerinde devam edeceği beklenmektedir.

İşsizlik oranlarını incelediğimizde, 2009 yılıyla birlikte Azerbaycan ekonomisi hariç, diğer ekonomilerde işsizlik oranında artışlar görülmüştür. İşsizlik oranı, Kazakistan ekonomisinde % 8'e, Kırgızistan ekonomisinde % 5,8'e, Özbekistan ekonomisinde % 0,2'ye yükselmiştir. 2010 ve sonrasında işsizlik oranlarının, düşük düzeyde de olsa azalma göstereceği beklenmektedir.

Enflasyon oranlarını incelediğimizde, 2009 yılıyla birlikte Özbekistan ekonomisi hariç, tüm ekonomilerde, ekonomik durgunluğa bağlı olarak enflasyon oranında önemli düşüşler görülmüştür. Enflasyonun, 2010 ve sonrasında uygulanan genişletici ekonomi politikalarına bağlı olarak artış eğilimine gireceği beklenmektedir.

Kamu kesimi harcamasının GSYİH'a oranını incelediğimizde, küresel iktisadi krizin olumsuz etkilerini azaltmak için, tüm ekonomilerde kamu kesimi harcamalarında farklı düzeylerde artışlar görülmüştür.

Kamu kesimi bütçe dengelerinin, krizle birlikte, bir yandan kamu harcamalarının artması diğer yandan vergi gelirlerinin azalmasına bağlı olarak, bütçe dengelerinin krizden olumsuz etkilendiği gözlemlenmektedir.

Cari işlemler dengesindeki gelişmeleri incelendiğinde, dış talepteki ve hammadde fiyatlarındaki düşüğe bağlı olarak tüm ekonomilerde cari işlemler dengesinde krizle birlikte bozulmalar baş göstermiştir. Bozulmada uluslararası finansman ve talep koşullarının olumsuz etkilenmesi önemli rol oynamıştır. İhracattaki değişim incelendiğinde ise, 2009 yılı ile birlikte özellikle Kazakistan, Azerbaycan ve Türkmenistan ekonomilerinde önemli daralmalar ortaya çıkmıştır. 2010 yılından itibaren ihracatın toparlanması beklenmektedir.

Sonuç olarak, Türk Cumhuriyetleri iç ve dış şoklara karşı yüksek düzeyde kırılabilirliğe sahiptirler. Ülke ekonomilerinin bu şoklar karşısında kırılabilirliğini azaltmak ve ekonomik gücünü artırmak için, orta ve uzun vadede hammadde-ara malı, finansman, teknoloji açısından dışa bağımlılığı azaltacak, talep açısından, iç pazar hacmini güçlü kılacak, dış talep açısından ise küresel rekabet gücünü, ürünlerin reel katma değerini, ihracatta pazar ve ürün çeşitliliğini ve pazar hakimiyetini yükseltecek içsel büyüme modelleri temelli ekonomi politikalarının tasarlanması, sonraki iç ve dış iktisadi krizlerin ekonomi üzerindeki olumsuz etkilerini daha aza indirebilecektir.

Kaynakça

- AKYÜZ, Y. “Küresel Finansal Kriz Ve Gelişen Asya Ülkeleri”, **İktisat İşletme ve Finans**, Cilt: 23, Sayı: 273, 2008, ss. 7-49.
- ASIAN Development Bank, **The Future of Growth in Asia, Asian Development Outlook**, 2010 update.
- BORD, M. D. -J. Landon-Lane, “The Lessons from the Banking Panics in the United States in the 1930s for the Financial Crisis of 2007-2008”, **NBER Working Paper** No. 16365, September 2010.
- ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. **Country Report: Azerbaijan**, November 2010.
- ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. **Country Report: Azerbaijan**, January 2011.
- ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. **Country Report: Kazakhstan**, December 2010.
- ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. **Country Report: Kyrgyz Republic**, November 2010.
- ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. **Country Report: Turkmenistan**, October 2010.
- ECONOMIST INTELLIGENCE UNIT. **Country Report: Uzbekistan**, November 2010.
- EMERSON, M. Ve Diğ., “Into Eurasia Monitoring The EU’s Central Asia Strategy Report Of The Eucam Project”, **Centre For European Policy Studies (CEPS)**, Brussels, 2010.
- IMF. **Regional Economic Outlook, Middle East and Central Asia**, October 2010.
- IMF. **World Economic Outlook**, Washington, October 2010.
- İNSEL, A., Saridoğan, E. “Dünya Ekonomisinde Konjonktür Eğilimleri Ve Kriz”, **Vira Haber**, 2009, S.30, Nisan , <http://www.virahaber.com/haber/krizin-turkiyeye-etkileri-9649.htm>. (10.02.2011)
- KASSENOVA, N. “The Impact Of The Global Economic Crisis On Central Asia And its Implications For The EU Engagement”, **EUCAM Working Paper**, No. 5, 2009.
- KEELEY, B. P.Love, **From Crisis to Recovery The Causes, Course and Consequences of the Great Recession**, OECD, 2010.
- REINHART, C. M. -K. S. Rogoff. “Is The 2007 U.S. Sub-Prime Financial Crisis So Different? An International Historical Comparison”, **NBER Working Paper** 13761, January 2008.
- SUNGUR, N., Saridoğan, E. “Küresel İktisadi Krizin Türkiye İmalat Sanayiine Etkileri” **Marmara Ün. İİBF Dergisi**, , C: XXIX, S. 2010/II.

